

A líra szelleme

Kritikák, tanulmányok közhelyévé lett a tézis: Baka István a kötött formák költője. Igaz-e vajon e kijelentés, nem szorul-e bizonyításra is, különösen akkor, ha napjainkban sokaknak ez a korszerűtlenség szinonimáját is jelentheti esetleg, legalábbis a divatjamúlt, régimódi értelemben, holott Baka költészetében éppen az ellenkezőjének lehetünk tanúi: mert bár a fenti kijelentés ugyan igaz, de csak annyiban, amennyiben a hagyomány modernizálását jelenti a formai következetesség, a motívumállandóság, másrészt csak megszorításokkal mondható el, mert fel kell tennünk a kérdést, milyen kötöttségről („kötöttségről?”) van szó, melyek azok a kötött formák, amelyekben megvalósítani látszott önmagát? S ha választ adtunk a kérdésre, folytatható: és miért éppen az adott formát választja?

Végiggondolva a fentieket – a teljes életmű ismeretében – feltettem a kérdést magamnak: mikor és hogyan lelt rá Baka István az egyik legkötöttebb formára, a szonettre. – Miért éppen a szonett? Mert az bizonyosnak látszik, hogy napjainkban ismét a szonett reneszánszának lehetünk tanúi¹ és Baka 1990-ben megjelent *Égtájak célkeresztjén* (Válogatott és új versek) című kötetének záróciklusával ugyanezt a folyamatot látszott erősíteni. Igaz, Somlyó György kitűnő magyar és világirodalmi szonettgyűjteményében – *Szonett, aranykulcs* (1001 szonett a világirodalomból) – is csak fordításával szerepel Baka, mégpedig Vjacseszlav Ivanov *Téli szonettek* (1–3), Nyikolaj Gumiljov *Don Juan mint konkvisztádor* és Joszif Brodskij *Húsz szonett Stuart Máriához* című ciklusának *Párizs nem változott..., Történelem? – A testektől ragad..., Hidd el nekem...* kezdetű verseinek magyarra ültetésével. Azonban, hogy saját verssel nem szerepel, annak csak az az oka, hogy a huszadik századi költők közül – születési évszámuk rendjében – a kötet-

¹ Ld. e könyvben az első fejezetet!

be csak az 1900 és 1945 között születettek kerültek be, mégpedig: Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, József Attila, Zelk Zoltán, Dsida Jenő, Vihar Béla, Radnóti Miklós, Forgács Antal, Vas István, Takáts Gyula, Kálnoky László, Jékely Zoltán, Rónay György, Weöres Sándor, Csorba Győző, Devecseri Gábor, Végh György, Csanádi Imre, Pilinszky János, Rákos Sándor, Garai Gábor, Kányádi Sándor, Gergely Ágnes, Horváth Elemér, Kalász Márton, Bertók László, Orbán Ottó, Szilágyi Domokos, Tandori Dezső, Tóth Éva, Petri György és Várady Szabolcs. E sorban akár a közvetlen előzmények is megközelíthetők, jóllehet csupán arról van szó, hogy Baka 1948-ban született, s így a szerkesztési elvek nem tették lehetővé szereplését. Az antológia e sajátos paradoxonjára Somlyó György is utal: „költészetünknek egy olyan nemzedéke emelte ki a szonett jelentőségét, amely már kiszorult belőle. Mert innét van a »korhatáron« ... Antológiánk időszerűségét tehát leginkább éppen azoknak a költőknek a léte igazolja, akik már nem kerülhettek bele. Az ok a magyar – és külföldi – ifjabb nemzedékek, amelyeknek kezén a reneszánsz találmány, a szonett egy új, sokadik reneszánsza látszik kiformalódnival. A mai magyar költészetben talán még az általánosnál is látványosabban. Ezt talán majd egy későbbi, a magyar szonett legutóbbi fellendülését koszorúba fonó gyűjtemény fogja megmutatni.”²

Baka István költészetében a szonetthez fordulás mozzanatát vizsgálva, a teljes életműben gondolkodva meglepetéssel tapasztaltam, hogy az egyébként rendkívül szigorú költő nagyon hosszú ideig nem ír e formában, pedig a szonett kötöttsége vonzhatta volna, hiszen már első két kötetén is látszott a formába zártság erős igénye költői szemléletében. Mi lehet a magyarázata, hogy mégis – láthatóan – szinte kerülni látszott e formát? A folyamatot magyarázni látszik költészetének tematikája, valamint talán az is, kikhez fordul, amikor elődökre mutat. Vörösmartyra és Liszt Ferenc-re utaló művei rapszódiai, a nemzeti múlt, a történelmi megmaradás követelményét megfogalmazó versei magyaros dal- vagy balladaformában íródnak, leggyakrabban négy kvartettből álló művek ezek, akár csak dalai.

Nem véletlen, hogy mikor írja első szonettjeit: ebben két modern magyar költőhöz látom hasonlatosnak: először is – bármily furcsának tűnhet – Szabó Lőrinc-re emlékeztet, aki – talán meglepő is lehet ennek

² Vö. Szonett, aranykulcs, 1991.

észlelése – szintén későn fordul a formához, első négy kötetében nem találunk egyetlen szonettet sem. Baka István versei közt sincs – minden kötöttségük ellenére – egyetlen szonett sem az első kötetekben, egészen 1987-ig. Az első magyarázatot abban látom, hogy – Szabó Lőrinchez hasonlóan – Baka István is a számvetés szándékával talál rá a szonettre, mégpedig harminckilenc évesen. A másik magyarázat Baka egyik kedves költőjére: Adyra mutat vissza, ugyanis Adyhoz hasonlóan Baka is fordítja előbb a szonetteket, s csak azután írja meg sajátjait (Szabó Lőrinc is Shakespeare-fordításai után írja meg saját szonettjeit).

Az első „találkozás” példája a *Prelúd* ciklusba illesztett *Hurok-szonett*:

Erdő vagyok – eltévedek magamban
 Gyökér vagyok – nyakamra hurkolódom
 A kéklő fulladásos alkonyatban
 Vagyok s leszek de nem tudom mi módon

Hold-fűrész tép belém porom szitálja
 Kiszáradt zápor elfogyok zihálva

Ki árnyaim a föld könyvébe írtam

A levelek szemét vörösre sírtam
 S nem könny szememnek ezre hull a tájra

Parázsló csont vagyok s min ég: a máglya

Voltam s leszek de nem tudom mi módon
 A fulladásos kéklő alkonyatban
 Gyökér vagyok – nyakamra hurkolódom
 Erdő vagyok – eltévedtem magamban

E vers a legkevésbé sem emlékeztet a szokott szonettformára, bár címével utalhat farkos szonettre (azaz amikor a költő a tizennégy soros alapformához hozzákapcsol még további sorokat), amely azonban csak fordításokban ismert vagy a mai költészetünkben szaporodó farkas szonettre,

illetve a megfejtelt szonettre, amely a kvartettek számát növeli háromra, de emlékeztethet bennünket egy másik válfajára a műformának, s ez a sonettese, amelynek strófaszerkezete 3–3–4–4 vagy (mint Bakánál) 4–3–3–4. A hagyományban ilyenekkel éppen *Sonettese* címen Arthur Rimbaud művei közt találkozhatunk. Nem túl sok példát találunk azonban arra sem, amit itt megvalósít Baka: a szokottól eltérően itt tehát nem az oktávasextett képlettel találkozunk, hanem a két kvartett fogja közre a két tercettet (Szerdahelyi István példaként csak Pákolitz István *Elodázódik* című költeményét említi³), ráadásul Baka a tercetteket is szétदारolja: kétsoros és egysoros szegmentumokra bontja őket. A verscím tehát nem formai sajátásra, sokkal inkább tartalmi-tematikai, költői magatartást sugalló szerepre utal: a létbezártság élményére, amelynek – a belőle való kitörés lehetetlenülését mutató – önkörét hangsúlyozza erőteljesen a tercetteknek a kvartettekbe szorítottsága. Ezt az önkörünkbe zártságot, s annak a bárminemű szabadságot is lehetetlenítő végérvényességét hangsúlyozza a kezdő- és záró sor csak igeidőkkel történő (mégis) megkülönböztetett azonossága. A befejezettséget az utolsó sor múltidejűsége a létre és a műforma zárlatára vonatkoztatottságában is érvényesíti, ezen nem is kellett változtatnia a költőnek, amikor – nem sokkal halála előtt – a gyűjteményes kötethez helyenként a véglegesség és lezártság nézőpontjából érthető változatot hozott létre, mint a *Vadszőlő* című vers korábbi változatát: „Vadszőlő-terhű éveim alatt” forámáját így helyesbítette: „Vadszőlő-terhű életem alatt”.⁴ A *Hurok-szonett* felismerésvers-jellegét súlyozza a költő a születés és halál egy napszakba vonását megjelenítő szerkezetben: „a kéklő fulladásos alkonyatban”, amely késői szonettjeinek is sajátja, visszatérő motívuma lesz, mint például a *Szonett és ellenszonett* indításában: „Az alkonyat sebtében felragasztott / plakátján átüt még a fény-csiriz”.

A másik hasonló versre utaltam *Modern hagyomány* című könyvemben, s ez nem más, mint gyűjteményes kötetének *Mágikus szonettek* című pár-darabja, amelynek alcíme így szól: *Pierre de Lorraine (1649–1721) nyomán*. Nem szégyellem szégyelleni és egyúttal bevallani, hogy amikor azt írtam

³ Vö. SZERDAHELYI István, 1995: 411.

⁴ Vö. CSORDÁS Gábor, 1996: 327.

az alcím okán, hogy ez a szöveg a hagyomány modernizálása,⁵ akkor eredetileg arra gondoltam, hogy egy nekem ismeretlen francia költőről lehet szó. A párvers így szól:

1.

Végy egy palackot, tedd belé a rózsa
magjának eleven kivonatát,
hamvaszd el, aztán hűvös harmatát
egy nyári éjnek gyűjtsd a lombikodba,

s párold le, majd a hamuból kivont sót
a harmat párlatával összegyúrd,
zúzott üveggel, bóraxszal bedugd
s gőzölgő lótrágyára tedd a flaskót,

hagyd ott egy hónapig, amíg megérik!
S ha duzzadón a kocsonyás anyag
feszíti már a szűk üvegfalat,

sikerrel jártál – napsugár ha éri,
palackodban, dús szirmokkal tele,
megjelenik a rózsa szelleme.

2.

Végy egy palackot: önmagad, s beléje
tedd napjaid élő kivonatát,
hamvaszd el, aztán súlyos harmatát
pergesse rá kihűlt szerelmed éje,

⁵ Vö. SZIGETI Lajos Sándor, 1995: 130–131. [A dolog történetéhez az is hozzátartozik, hogy Baka István utolsó kötete 1995 könyvhetére jelent meg, abban volt olvasható a vers, az én könyvem korrektúrája szeptember elejére készült el, s ebbe – az adott fejezetek végén kihasználható „üres helyek” egyikében szóltam a versről, örömet akarván szerezni a költőnek. Könyvem néhány nappal Baka István halála után jelent csak meg...]

párold le, majd a hamuból kivont szót
 az emlék párlatával összegyúrd,
 az öncsalás bóraxával bedugd
 az enszennyedtől gőzölgő fiaskót,

s feledd egy hónapig, amíg megérik!
 S ha duzzadón a dúlt emlékezet
 már szűkül és feszíti lényedet,

sikerrel jártál – napsugár ha érint,
 elmédben, metaforákkal tele,
 megjelenik a líra szelleme.

Amikor elkezdtem e szonettekről szóló gondolatmenetet, hosszas nyomozásba kezdtem (megküzdve a nyomasztó hiábavaló kérdéssel: vajon miért nem kérdeztem meg annak idején magát a szerzőt), nem találtam, természetesen Lorraine nevű költőt vagy író, találtam ugyan ilyen régi nemesi családot, de egyik ágában sem Pierre-t, már kezdtem arra gyanakodni, hogy fel nem oldott költői szerepbe bújáról van szó, mint Sztjepan Pehotnij esetében, míg ki nem derült, hogy itt Vallemont apátjáról van szó, aki – többek között – a vámpírok titkáról értekezett, amely szerinte nem több, mint só, hő és mozgás. Baka István bizonyíthatóan Kurt Seligmann *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban* című könyvében találkozott az ötlettel (e könyv megtalálható a költő könyvtárában, özvegye hívta rá fel a figyelmet), mégpedig a vers megírásának idején, ugyanis a magyar változat éppen 1987-ben jelent meg⁶. A dolog azért is érdekes és érthető, mert akár az 1990-es válogatott kötetet, akár pedig – még inkább – a *Jelenkor* gondozásában megjelent *Tájkép fohással* című gyűjteményes kötetet megnézzük, láthatjuk, hogy ebben az időszakban Baka a szokottnál is kevesebb verset ír. A magyarázat abban rejlik, hogy ebben az időszakban Baka István prózát (is) ír: 1984-ben jelenik meg a három kisregényt és egy színjátékot tartalmazó *Szekszárdi mise*, 1988-ban – a párszonett megírását követő esztendőben – pedig a két kisprózát és egy szomorújátékot tartalmazó *A kisfiú és a*

⁶ SELIGMANN, Kurt, 1987.

vámpírok című kötete. Az utóbbi címadó kisregényhez készülve olvasott számos, az okkultizmussal, mágiával foglalkozó munkát, köztük vámpírtörténeteket is (magam is emlékszem, hogy megkért egyszer hóna alatt két vaskos gyűjteménnyel, hogy ajánljak neki valakit, aki elolvasná és elmesélné neki a német nyelvű vámpírokról szóló elbeszéléseket.)

Ekkor olvashatta tehát Baka István az említett Seligmann-könyvet is, amelyben még egy – a lombikban pompázó rózsát ábrázoló – illusztrációt is találunk, mégpedig Abbé de Vallemont *Curiosités de la nature et de l'art* című, 1715-ben, Brüsszelben megjelent könyvéből, mellette a következő szöveggel: „Minden, ami létezett, újra megjelenhet: nincs ebben semmi ijesztő! A halottak – legalábbis ideiglenesen – visszatérhetnek, ahogy a növények és az állatok is újjászülethetnek. Végy egy palackot, és tedd bele egy gyönyörű rózsza magjának élő kivonatát. Égesd hamuvá, itasd át hajnali harmattal, gyűjts össze egy mértékletes lepárláshoz elegendőt. Vond ki a sót a hamuból, és keverd össze a lepárolt harmattal: zúzott üveggel és bóraxszal zárd le a palackot. Helyezd az edényt friss lótrágyára, s hagyd ott egy hónapig. Akkor tedd váltogatva napfényre és holdfényre. Ha az edény alján lévő kocsonyás anyag megduzzad, ez azt mutatja, hogy a kísérlet sikeres. Most pedig, ahányszor a palackot napfényre teszed, megjelenik az üvegben a rózsza szelleme, leveleinek és szirmainak teljes pompájában. Ha lehűtöd, eltűnik, ha fölmelegíted, újra megjelenik, ez az eljárás korlátlan számban megismételhető. Nem volt még egy olyan kor, amikor a rózsaszirmok, vámpírok, gőzgépek, elektromosság, kísértetek, borzalom és választékosság, léggömbök és virágfüzérek, szemfényvesztés és okkult tudományok, kifinomult ceremóniák és hisztéria oly meghitten keveredtek volna, mint a XVIII. században. A születő tudomány üveglombikjában fantasztikus múlt jelent meg, akár a rózsza szelleme.”⁷

Baka István költészetében is kiszabadul az elme palackjába zárt szonett, hiszen míg a Pierre de Lorraine nyomán született párszonett (tükörszonett) első darabja azért érdekes, mert azt fikcionálja a költő, mintha nem tett volna mást, csak rálelt volna a szonettre, amin alakítania is alig kellett (már ez is bravúr), addig a szonett párja, s így együtt a kettő igazi trouvaille:

⁷ Uo. 293.

a költői teremtés „igézetének” minden – különösen a kiegyensúlyozott, harmóniát sugalló szonettben – megszokott fennköltségét vonja vissza, teszi olyan irónia (és önirónia) tárgyává, amelyhez hasonlatos radikális és őszinte – költői és emberi – ars poeticával napjainkban ritkán találkozunk: a lehetséges kegyelmi pillanatot nem isteni rendelés teremti, hanem az öncsalás, a bűn, a fiaskó (amely a „flaskóra” rímel vissza és alludál), hogy a befejezés, az utolsó sor – a Verlaine-i „pointe asassine” fordítottan érvényesüljön: gyilkos csattanó ez is, de nem a fennköltet sújtja, hanem a hétköznapi emeli végső soron mégis költészetté, megfogalmazva Baka István költői gondolkodásának egy lényeges pontját: a metaforikus szemléletet. Ha igaz, amit Heredia mondott, hogy a szonett „végső pontosság a végső ragyogásban”, akkor ez fokozottan igaz e Baka-szonett megformáltságára, amely e jellegzetesen képi-metaforikus költészet jellegzetes gondolatiságát vallo másértékűvé, személyesen emberivé avatja, megkezdve ugyanakkor azoknak a verseknek sorát is egyúttal, amelyekben Baka látszólag álarcra lel.

A következő szonettek már egyértelműen a számadás-számvetés igényét sugallják, mint a Markó Bélának, Marosvásárhelyre címzett *A negyvenedik év szonettje* vagy a Döbrentei Kornélnak ajánlott *Szonett és ellenszonett*, amelyek szintén 1988-ban íródtak. Az ezeket követők pedig már egy újabb „találkozás” sorozatát képezik, azt, amelyben a fordítás hatását látjuk (mint Adynál vagy Szabó Lőrincnél), Baka ugyanis egyre többet fordít, többek között – mint utaltunk már rá – Joszif Brodskij műveit, ezek hatására születik meg például az *Aeneas és Dido* (Brodskij *Dido és Aeneas* című Baka fordította versének címét megfordítva), s ezek a szonettek nem különülnek el sem a szonett hagyománytól, sem a Baka-életműtől, az utóbbiba sokkal inkább belesimulnak egy lassúbb, méltóságtelejesebb, epikusabb (a prózaírás hozadékát is használó) szonettet teremtve, sajátos mitopoétikai háttérrel és a műforma „emlékezetével” alakítva. E folyamatról maga a költő is megemlékezik, mégpedig a *Post aetatem vestram* című versében:

Ezerkilenszáznyolcvannyolc telén
egy nagy sötétlő erdőbe jutottam,
már túl lehettem életem felén

(vagy mégsem? így reménykedem titokban),
se igaz út, se csalfa messzi fény,
csak egy a biztos: Brodskijt fordítottam,
ki száműzött, mint enmagamban én

Az idemutató, a fordításokkal párhuzamosan, illetve az azokból született, immár sajátosan új gondolatiságot jelentő szonettek már egy újabb fejezetét jelentik Baka István lírájának, azt bizonyítva, hogy az egyszer felnyitott palackból szabadult líra szelleme a szonett útján egészen haláláig vezette a költőt, bepillantást engedve ezzel a spiritualitás és a hitre találás lehetőségeinek immáron egyidejű és azonos térben mozgó világába.